

Unger, Josef

Fortifikační význam vnějších naspů středověkých opevnění

In: *Hrad jako technický problém : technologie a formy výstavby středověkých opevněných sídel* : Brno 20. listopadu 2007. Měřínský, Zdeněk (editor). 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2011, pp. 61-67

ISBN 978-80-210-5541-4

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/133156>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Fortifikační význam vnějších náspů středověkých opevnění

Josef Unger

Abstrakt: Na některých kresebných rekonstrukcích podoby středověkých opevnění se na náspu vzniklém navršením zeminy na vnější stranu příkopu objevují opevňovací prvky v podobě palisády. Existence těchto prvků není spolehlivě doložena ani archeologickými či jinými prameny.

Klíčová slova: Hrad – motte – násep – opevnění – příkop – rekonstrukce.

The Importance of the External Bulwark in Mediaeval Fortifications

Abstract: In some drawn reconstructions of mediaeval fortifications, the bulwark created by the accumulation of earth on the outer side of a moat features fortifying elements in the shape of a palisade. The existence of these elements has yet to be reliably documented by archaeological sources, or any other.

Key words: Castle – motte – bulwark – fortification – moat – reconstruction.

Rekonstrukce archeologicky objevené situace by měla být výsledkem a můžeme říci i vyvrcholením zpracování výsledků terénní, laboratorní i teoretické práce, protože smyslem archeologie není objevovat trosky, ale život v minulosti. Stejným dechem je však třeba říci, že k tomu, abychom život v minulosti mohli objevovat a rekonstruovat, je třeba ony trosky velmi dobře znát.

Na některých kresebných rekonstrukcích podoby středověkých opevnění se na náspu vzniklém navršením zeminy na vnější stranu příkopu objevují opevňovací prvky v podobě palisády. Palisádou vybavit vnější násep kresebně rekonstruovanou motte v Gräfenbachu (obr. 1), zkoumanou v polovině minulého století, Karl Gumpert (1950, Abb. 5) a jeho pojetí převzali jako ukázky i další badatelé (Hinz 1981, Abb. 4:3, 4:6, 5:1; Zeune 1992, Abb. 11). V tomto pojetí byla kresebně rekonstruována i motte zkoumaná v Beerwalde (obr. 2; Schwabenicky 1980, 43) a palisádami byl při kresebné rekonstrukci opatřen i násep hradu Russdorf (obr. 3; Billig–Müller 1998, 58). V Maďarsku je takové opevnění naznačeno u Sárospataku (obr. 4) a Kisnány (obr. 5; Feld 2004, Abb. 13, 15). Poměrně často jsou palisády či jiné dřevěné opevňovací prvky kresleny na vnějších náspech moravských a slezských hradů (obr. 6–8; Kohoutek 1995, obr. 95; Plaček 2007, obr. 15, 181, 202; Kouřil–Prix–Wihoda 2000, obr. 65, 168, 217; Kouřil–Wihoda 2004, Abb. 8, 11). V některých případech jsou těmito prvky opatřovány i modelové rekonstrukce (Plaček 2007, obr. 222, 223, 25, 226). Palisáda byla nakreslena i na vnějším náspu schématu opevnění středověkého města (obr. 9; Petrůň a kol. 1985, obr. 365).

Podkladů pro palisádové či jiné opevnění na vnějších náspech není v pramenech mnoho. Na vyobrazení četných motte z tapiserie v Bayeaux z 11. století se takové prvky na vnějších náspech nenacházejí (obr. 10–12; Hinz 1981, Abb. 22, 23:2, 3). Popis motte z Merchhemu v Belgii z roku 1130, kde se píše podrobně o mohutném dřevěném palisádovém opevnění okraje motte i o mostu přes příkop podpíraném dvojími až trojitými kůly, se o žádném opevňovacím prvku na vnějším náspu nezmiňuje (Antonow 1983, 33).

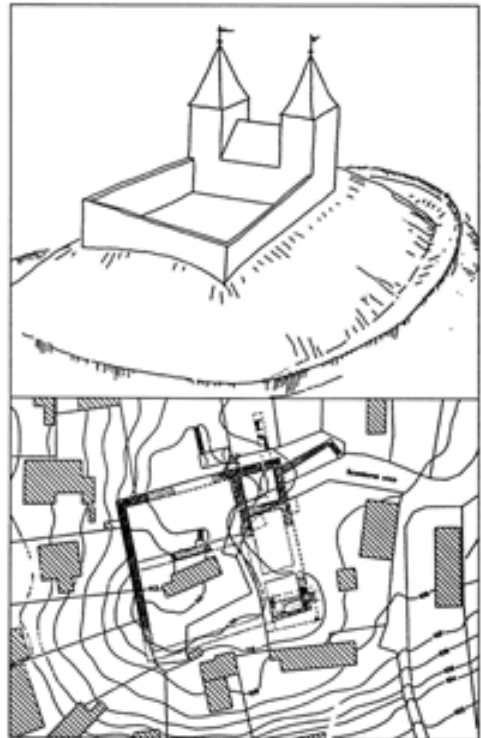
Obr. 1. Kresebná rekonstrukce motte u Gräfenbachu podle Karla Gumperta. Podle Zeune 1992, Abb. 11.
Abb. 1. Rekonstruktionszeichnung der Motte bei Gräfenbach nach Karl Gumpert. Nach Zeune 1992, Abb. 11.

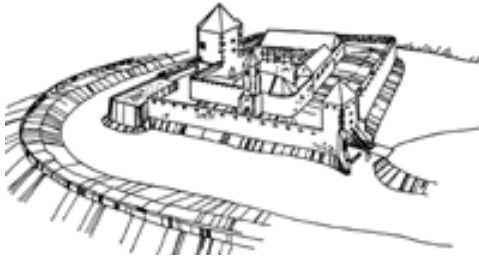
Obr. 2. Kresebná rekonstrukce motte u Beerwalde. Podle Schwabenicky 1980, 43.
Abb. 2. Rekonstruktionszeichnung der Motte bei Beerwald. Nach Schwabenicky 1980, 43.

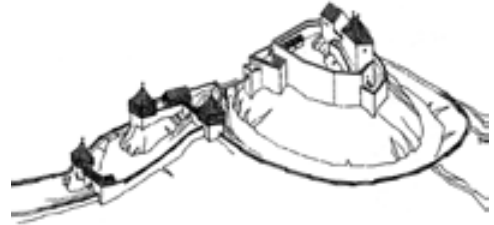
Obr. 3. Volná rekonstrukce věžovitého hradu z 14. století u Russdorfu. Podle Billig-Müller 1998, 58.
Abb. 3. Freie Rekonstruktion der turmartigen Burg aus dem 14. Jdht. bei Russdorf. Nach Billig-Müller 1998, 58.

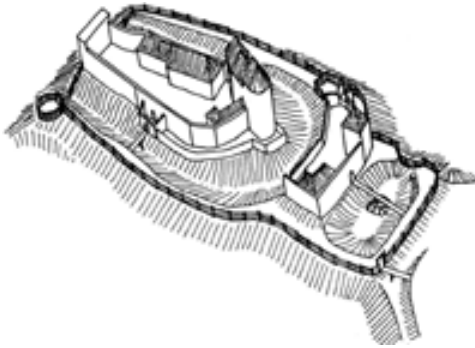
Obr. 4. Půdorys a kresebná rekonstrukce hradu Sárospataku. Podle Feld 2004, Abb. 13.
Abb. 4. Grundriss und Rekonstruktionszeichnung der Burg Sárospatak. Nach Feld 2004, Abb. 13.

Obr. 5. Kresebná rekonstrukce hradu Kislána. Podle Feld 2004, Abb. 15.
Abb. 5. Rekonstruktionszeichnung der Burg Kislán. Nach Feld 2004, Abb. 15.

Obr. 6. Kresebná rekonstrukce Starého Světlova v 15. století. Podle Kohoutek 1995, obr. 95.
Abb. 6. Rekonstruktionszeichnung der Burg Starý Světlov im 15. Jhd. Nach Kohoutek 1995, Abb. 95.

Obr. 7. Kresebná rekonstrukce Vildštejna. Podle Plaček 2007, obr. 202.
Abb. 7. Rekonstruktionszeichnung der Burg Vildštejn. Nach Plaček 2007, Abb. 202.

Obr. 8. Kresebná rekonstrukce hradu Leuchensteinu. Podle Kouřil–Wihoda 1998, obr. 9.
Abb. 8. Rekonstruktionszeichnung der Burg Leuchenstein. Nach Kouřil–Wihoda 1998, Abb. 9.

Obr. 9. Schéma opevnění města. Podle Petrůň a kol. 1985, obr. 365.
Abb. 9. Stadtbefestigungsschema. Nach Petrůň und Koll. 1985, Abb. 365.

Obr. 10. Hrad Dinan na tapiserii z Bayeaux. Podle Hinz 1981, Abb. 22.
Abb. 10. Hrad Dinan auf einer Tapisserie aus Bayeaux. Nach Hinz 1981, Abb. 22.

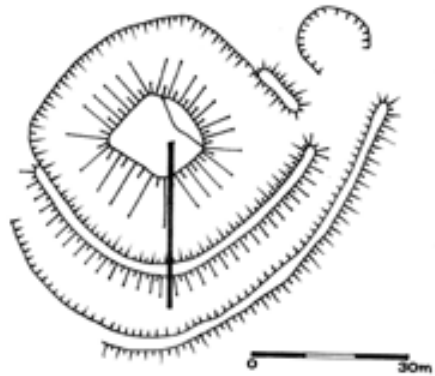
Obr. 11. Hrad Dol na tapiserii z Bayeaux. Podle Hinz 1981, Abb. 23:2.
Abb. 11. Burg Dol auf einer Tapisserie aus Bayeaux. Nach Hinz 1981, Abb. 23:2.

Obr. 12. Hrad Rennes na tapiserii z Bayeaux. Podle Hinz 1981, Abb. 23:3.
Abb. 12. Burg Rennes auf einer Tapisserie aus Bayeaux. Nach Hinz 1981, Abb. 23:3.

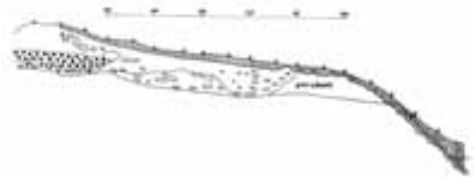
Obr. 13. Řez příkopy a násypy na lokalitě Gaiselberg. Podle Felgenhauer 1973, Abb. 16.
Abb. 13. Schnitt durch Graben und Erdwälle am Fundort Gaiselberg. Nach Felgenhauer 1973, Abb. 16.

Obr. 15. Půdorys hrádku u Dobrotic s vyznačením sondy. Kresba J. Unger.
Abb. 15. Grundriss vom Hausberg bei Dobrotice mit eingezeichneten Sonden. Zeichnung J. Unger.

Obr. 14. Letecká fotografie hrádku u Dobrotic. Foto M. Bálek, 27. 4. 1988.
Abb. 14. Luftaufnahme vom Hausberg bei Dobrotice. Foto M. Bálek, 27. 4. 1988.

Obr. 16. Řez vnitřním příkopem a násypem na hrádku u Dobrotic. Kresba J. Unger.
Abb. 16. Schnitt durch den Innengraben und den Erdwall auf dem Hausberg bei Dobrotice. Zeichnung J. Unger.

Obr. 17. Řez násypem tvřiště v Chvalčově. Foto J. Unger, 22. 10. 1977.

Abb. 17. Schnitt durch den Erdwall der Festungsstätte in Chvalčov. Foto J. Unger, 22. 10. 1977.

Obr. 19. Rekonstrukce motte na zaniklé vsi Koválov u Žabčic v třetí čtvrtině 13. století. Kresba P. Chotěbor a J. Unger.

Abb. 19. Rekonstruktion der Motte in der Dorfwüstung Koválov bei Žabčice im dritten Viertel des 13. Jhd. Zeichnung P. Chotěnor und J. Unger.

sídle do druhé poloviny 13. a do 14. století. Výzkum a dokumentace situace objevené na náspu za vnitřním příkopem nebyla vzhledem k nepříznivému počasí zcela dokončena, ale vedoucí výzkumu se s rezervou domníval, že zde bývala palisádová ohrada (Doležel 1964, 79). Z hlediska opevňovacích prvků na náspu je důležitá dokumentace řezu a nálezová zpráva uložená v holešovském muzeu a zpřístupněná mi před mnoha lety laskavostí vedoucího výzkumu Jaroslava Doležela. V náspu je patrna část čočkovitě vyklínující vrstvy přepálené hlíny se zbytky zuhelnatělého dřeva. Nadloží není v úplnosti dokumentováno (obr. 16), takže opevňovací prvky zde doloženy nejsou.

Obr. 18. Rekonstrukce řezu motte na zaniklé vsi Koválov u Žabčic. Kresba J. Unger.

Abb. 18. Rekonstruktion des Schnittes der Motte in der Dorfwüstung Koválov bei Žabčice. Zeichnung J. Unger.

Při výzkumu motte či „Hausbergu“ v dolnorakouském Gaiselbergu byly několika řezy prořaty tři příkopy s vnějšími náspy. Na publikovaném profilu řezu vedoucího od severovýchodu k jihozápadu jsou na vnějším náspu prvního příkopu (W8) patrné tři kulové jamky zapuštěné do již částečně navršeného náspu (obr. 13). Situace byla interpretována jako pozůstatek palisádového opevnění, přičemž je i zmínka o dalších podobných prvcích na dalších náspech, což není doloženo dokumentací (Felgenhauer 1973, 71–73, 82). Není vyloučeno, že se jedná o zbytky krátkodobého technického zařízení souvisejícího s budováním celého areálu nebo o prvky související s přístupem na centrální plošinu. Každopádně by bylo třeba znát profily z ostatních řezů.

Na podzim roku 1963 byl na hrádku u Dobrotic nedaleko od Holešova proveden zjišťovací archeologický výzkum sondou vedenou ze středu hrádku přes příkop do náspu za vnitřním příkopem (obr. 14–15). Dosud podrobněji nevyhodnocené nálezy v souladu s písemnými prameny datují život na tomto

Při návštěvě tvrziště v Chvalčově u Bystřice pod Hostýnem 22. října 1977 byl fotograficky dokumentován řez náspeem na vnější straně příkopu, který vznikl při rozšiřování komunikace. Na řezu nejsou patrné žádné doklady svědčící o palisádě či jiné dřevěné konstrukci na koruně (obr. 17; Nekuda–Unger 1981, 136–138).

Archeologickým výzkumem motte osídlené v druhé polovině 13. století a ve 14. století na zaniklé vsi Koválov u Žabčic byla prozkoumána situace na temeni motte, na „předhradí“ a v příkopu. Jedna sonda (III/73) dosáhla až na násep na vnější straně vnějšího příkopu. Žádné pozůstatky po palisádě zde objeveny nebyly a celá situace byla vyhodnocena tak, že vnější násep byl velmi plochý, aby neumožňoval úkryt osob (obr. 18–19; Unger 1994, obr. 8, 14).

Budeme-li uvažovat o významu dřevěných opevňovacích prvků na vnějších náspech tak na jedné straně je zřejmé, že tyto prvky by znesnadňovaly či znemožňovaly obráncům nejen vizuální kontrolu předpolí, ale také ostřelování těchto míst. Na druhé straně by se mohly stát záštitou pro případné obléhatele. Jen stěží by tyto nevýhody byly vyváženy tím, že by je obléhatelé museli překonávat, a tím se vystavovat střelám obhájců. V některých případech by se mohlo jednat o pozůstatky takzvaného palánkového opevnění, sestaveného z palisád a bastionů, které je charakteristické pro opevnění od 16. století. Těžiště obrany se tehdy v důsledku většího používání palných zbraní přesouvalo do předpolí (Plaček–Bóna 2007, 45–46). Rovněž opevnění obléhatelejších stanovišť či zpevnění přístupových cest vedoucích po náspu by mohlo na náspech zanechat své stopy. Každopádně lze doporučit, aby se na situaci vnějších náspů zaměřila pozornost archeologů a při kresebných i modelových rekonstrukcích středověkých hradů se s umístováním dřevěných obranných prvků na vnější náspu postupovalo velmi obezřetně.

Literatura

- ANTONOW, A., 1983: Planung und Bau im süddeutschen Raum. Frankfurt am Main.
- BILLIG, G.–MÜLLER, H., 1998: Burgen Zeugen sächsischer Geschichte. Neustadt a. d. Aisch.
- DOLEŽEL, J., 1964: Nové poznatky ze zaniklého tvrziště v Dobroticích, Zprávy Oblastního muzea jihovýchodní Moravy v Gottwaldově 1964/3, 77–80.
- FELD, I., 2004: Herrschaft, Burg und Residenz im spätmittelalterlichen Königreich Ungarn, CaBe 7, 47–78.
- FELGENHAUER, F., 1973: Der Hausberg zu Gaiselberg. Eine Wehranlage des 12. bis 16. Jahrhunderts in Österreich, Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters 1, 59–97.
- GUMPERT, K., 1950: Frühmittelalterliche Turmhügel in Franken, Jahresbericht des historischen Vereines für Mittlefranken 70, 1–138.
- HINZ, H., 1981: Motte und Donjon. Zur Frühgeschichte der mittelalterlichen Adelsburg. Köln.
- KOHOUTEK, J., 1995: Hrady jihovýchodní Moravy. Zlín.
- KOUŘIL, P.–PRIX, D.–WIHODA, M., 2000: Hrady českého Slezska. Brno–Opava.
- KOUŘIL, P.–WIHODA, M., 2004: „...Iohannes Wisthub fecit castrum nomine Vrdeberg...“ Die Burg und ihr Hinterland am Beispiel der schlesischen Materie, CaBe 7, 105–134.
- PETRÁŇ, J. A KOL., 1985: Dějiny hmotné kultury I/2. Praha.
- PLAČEK, M., 2007: Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí. Dodatky. Praha.
- PLAČEK, M.–BÓNA, M., 2007: Encyklopedie slovenských hradů. Praha.
- SCHWABENICKY, W., 1980: Die ältere Geschichte unserer Heimat. Zur Ur- und Frühgeschichte des Kreises Hainichen. Hainichen.

UNGER, J., 1994: Koválov. Šlechtické sídlo z 13. století na jižní Moravě. Brno.

ZEUNE, J., 1992: Salierzeitliche Burgen in Bayern. In: Burgen der Salierzeit. Teil 2 (Böhme, H., ed.), 177–233. Sigmaringen.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Festungsbedeutung der Außenerdwälle mittelalterlicher Befestigungen

Auf einigen Rekonstruktionszeichnungen der Form mittelalterlicher Befestigungen tauchen an den durch an der Aussenseite des Grabens durch Erdaufschüttung entstandenen Wällen Befestigungselemente in Form von Palisaden auf. In einer Beschreibung der Motte von Merchem in Belgien aus dem Jahr 1130, in der detailliert über eine starke Palisadenbefestigung des Randes der Motte sowie von einer Brücke über den Graben geschrieben wird, die von doppelten bis dreifachen Pfählen getragen wurde, wird kein Befestigungselement an der äußeren Erdaufschüttung erwähnt. Bei der Untersuchung der Motte bzw. des Hausbergs im niederösterreichischen Gaiselberg wurden mehrere Grabungsschnitte durch drei Gräben mit äußeren Erdwällen gelegt. Die Situation wurde als Überbleibsel einer Palisadenbefestigung auf dem Erdwall interpretiert. Es ist nicht ausgeschlossen, dass es sich um Reste einer kurzfristigen, mit dem Bau des ganzen Areals zusammenhängenden technischen Anlage oder um Elemente handelt, die mit dem Zugang zum zentralen Hügel zusammenhängen. Im Herbst 1963 wurde auf dem Hausberg in Dobrotice in der Nähe von Holešov eine archäologische Feststellungsgrabung durchgeführt. Diese bestand aus einer Sonde, die von der Mitte des Hausbergs durch den Graben in den hinter dem Innengraben liegenden Erdwall geführt wurde. Der Erdwall enthält den sichtbaren Teil einer linsenförmig ausgeilenden Schicht gebrannten Lehms mit verkohlten Holzresten. Das Hangende ist nicht vollständig dokumentiert, sodass hier keine Befestigungselemente belegt sind. Auf der Festungsstätte in Chvalčov bei Bystřice pod Hostýnem gibt es keine offensichtlichen Belege, die für Palisaden oder andere Holzkonstruktionen auf der Krone des Erdwalls sprechen würden. Bei der archäologischen Untersuchung der in der zweiten Hälfte des 13. und im 14. Jahrhundert besiedelten Motte in der Dorfwüstung Koválov bei Žabčice wurden keine Überreste von Palisaden auf dem äußeren Erdwall festgestellt.

Wenn wir über die Bedeutung von Befestigungselementen aus Holz auf den äußeren Erdwällen nachdenken so ist einerseits offensichtlich, dass diese Elemente den Verteidigern nicht nur die visuelle Kontrolle des Vorfeldes, aber auch den Beschuss dieser Orte erschwerten bzw. unmöglich machten. Andererseits hätten sie auch als Bollwerk für mögliche Belagerern dienen können. Nur schwerlich wären diese Nachteile dadurch aufgewogen worden, dass sie von Belagerern überwunden werden mussten, die sich damit den Schüssen der Verteidiger ausgesetzt hätten. Es ist jedenfalls empfehlenswert, dass sich die Aufmerksamkeit der Archäologen auf die Situation der äußeren Erdwälle konzentriert und bei Rekonstruktionszeichnungen und -modellen von mittelalterlichen Burgen mit der Anordnung von Verteidigungselementen aus Holz auf den äußeren Erdwällen sehr umsichtig umgegangen wird.